

nek, vagy a higgadt szakács és kapkodó, idegeskedő tanonc egy főzőműsorban főznek...)

Cél: Egy adott nonverbális történésre verbálisan reagálni, azáltal, hogy nemcsak az adott jel jelentésének, hanem funkciójának a tolmácsolása is fontos szempont legyen.

Mondom, de mást mutatok!

Szét lehet választani a nonverbális és verbális kommunikációt egymástól? Erre a kérdésre keresi a választ ez a játék. A résztvevők párbán kapnak egy-egy szituációt, amit egymás között kell eljátszaniuk. A szituáció alapján megegyeznek, hogy ki kit alakít, és ügyelnek a megadott instrukciók betartására (például: szülő-diák: dorgálás verbális szinten, kedveskedés nonverbális szinten, főnök-alkalmazott: kitüntetés nonverbális szinten, elbocsátás verbális szinten).

Cél: Játékos kísérlet arra vonatkozólag, hogy miként lehet szétválasztani a nonverbális és verbális kommunikációt egymástól. Továbbá cél azon elméleti keret gyakorlatba építése, hogy miként képes a nonverbális kommunikáció stimulálni az érzéseinket és ezáltal hatással lenni a verbális kommunikációra, illetve hogyan válik a kettő egymással kölcsönhatásban lévő komponenssé.

Milyen jelentősége van a tudatos megfigyelésnek és alkalmazásnak?

Az eddigi modulok során összegyűjtött tudás, játékelmény és tapasztalat alapján a nonverbális kommunikációra való tudatos reflektálás és a tudatos testbeszéd stimulálása a cél. A tudatos nonverbális kommunikáció segítséget nyújthat mások megértésében, mások véleményének befolyásolásában, sőt még abban is, ahogy az illető alany saját magát látja.

JÁTÉKTÁR

Az én pózom

Különböző testhelyzetek, szituációk felvételével az én állapot/én testkép vizsgálata

A játékosok kapnak egy-egy beszéd (egyirányú monológ) megtartására vonatkozó helyzetkártyát (pl. edző buzdító beszéde a meccs előtt,

köszöntő beszéd édesapád születésnapjára). Mellé különböző testhelyzeteket ábrázoló rajzkártyát kapnak (pl. hatalmi pozíció, alárendelt testtartás, lefelé néző tekintet...). Ezzel a gyakorlattal azt vizsgáljuk, hogy egy-egy testhelyzet felvétele, tudatos kitartása – azzal való kommunikálás hogyan hat vissza a beszédmódunkra, a verbális tartalom formálására.

Elmesélem, de ne hallgass, hanem figyelj!

Párokba rendeződnek és egy percben kell beszélniük a számukra legkedvesebb hobbijukról úgy, mintha nagyközönség előtt, pódiumról beszélnének. A társaknak az egy perc leteltével visszajelzést kell adni a másik számára, hogy mi jellemezte adott esetben a nonverbális kommunikációját, mire figyeljen oda. Ezután cserélnek.

Cél: Annak megfigyelése, hogy milyen nonverbális kommunikáció jellemez minket abban az esetben, amikor spontán módon monologizálnunk kell közönség előtt.

Összefoglaló

Minden pillanatunkban a testünk érzéseinkről, az adott helyzethez való viszonyunkról jeleket küld a másik fél számára, és közben mi is jeleket olvasunk a másik félről. Ahhoz, hogy a különböző kommunikációs élethelyzetekben sikeresen helytállhassanak a diákok, nem szabad elhanyagolni a magabiztos, tudatos nonverbális kommunikáció kialakítását. A játéktár feladataiból válogatva remélem, mindenki talál olyan inspiráló elemet, amelyet hatékonyan tud alkalmazni pedagógiai tevékenységében, és a diákokkal részesei lehetnek a felszabadult kísérletezésnek.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- Bús Imre – Péchy Benjamin – Szabó Ernő – Sente István: Játékok a személyiség- és közösségfejlesztés szolgálatában. (szerk. Bús Imre) Szekszárd, 2003. PTE Illés Gyula Főiskolai Kar. 152.
- Debreczeni T., Pedagógiai módszer a drámapedagógia. Magyar Drámapedagógiai Magazin, 1992, 3.sz., 3-6.
- Drimál István (2001): Határok nélkül? In Humán Fókusz. IV. évf. 10. szám.
- Knapp, M. L. (2003): A nem verbális kommunikáció. In Horányi Ö. Kommunikáció I. General Press. Bp. 48-64.
- Rudas János (1997): Delfi örökösei. Önismereti csoportok: elmélet, módszer, gyakorlatok. Gondolat-Kairosz K. Bp.

„A természettel való felelősségteljes bánásmód természetes alapja egészen egyszerűen a szeretet, az érdeklődés és megértés a természet iránt. Ezek az értékek senkinek sem pottyannak egyszerűen az ölébe, ezeket meg kell tanulni. A tanulás pedig akkor megy legkönnyebben, ha örömet okoz. (Hans C. Salzman)

A környezeti nevelés jellemzői

Ahhoz, hogy a környezeti nevelés módszereit, tevékenységformáit megfelelően körül tudjuk írni, lényeges a fogalom jelentésének, tartalmának tisztázása. A környezeti nevelés definiálásában az egyik legmértvadóbb az IUCN által megfogalmazott meghatározás, miszerint a környezeti nevelés *„olyan értékek felismerésének és olyan fogalmak meghatározásának folyamata, amelyek segítenek az ember és kultúrája, valamint az őt körülvevő biofizikai környezet sokrétű kapcsolatának megértéséhez és értékeléséhez szükséges készségek és hozzáállás kifejlesztésében. A környezeti nevelés hatást gyakorol a környezet minőségét érintő döntéshozatalra, személyiségformálás-*

Kövecsesné Gósi Viktória

Környezeti nevelés játékos módszerekkel

ra és egy széles értelemben vett viselkedésmód kialakítására.” (IUCN 1970.)

„A környezeti nevelés célja – a Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia szerint – a környezettudatos magatartás, a környezetért felelős életvitel elősegítése. Messzebb tekintve a környezeti nevelés a bioszféra – s benne az ember – megőrzését, fenntartását célozza. Célja a természetet, az épített és társadalmi környezetet, az embert tisztelő szokásrendszer érzelmi, értelmi, esztétikai és erkölcsi megalapozása.” (Victor A. 2005:13)

Napjainkra a környezeti nevelés olyan változásokon, fejlődésen ment keresztül, melynek következménye, hogy csaknem mindazt tartalmazza, amit a fenntarthatóság eszméje megfogalmaz, amit annak pedagógiai gyakorlata megkíván. A fenntarthatóságra nevelés központi gondolata a „környezeti polgárrá” nevelés, és ezen belül a fenntartható fejlődés (felelősség a jövő generációkért) és a fenntartható fogyasztás érdekében szükséges magatartásminták, értékek és életviteli szokások megtanítása. (Havas 2001.)

A környezeti nevelés magában foglalja a környezet aktív megismerését, a rendszerben való gondolkodást, a holisztikus szemléletmódot, a felelősségteljes döntések meghozatalához szükséges készségek, képességek kialakítását. Mindez a környezetről – környezetben – környezetért hármas egység köré épül. (Schróth 2004.) Jelenti a természeti és mesterséges környezettel kapcsolatos ismeretek megszerzését, mindezt a környezettel megvalósuló közvetlen kapcsolatban, életszerű helyzetekkel, valós problémákkal, továbbá a környezetért való tenni akarást és felelősségteljes magatartást.

Ma a környezeti nevelés során integráltan jelenik meg az ökológia és humánökológia, ami azért is lényeges szempont, mert kizárólag az „ember biológiai és társas-társadalmi természetének sajátosságaira építve történhet az értékrend, az életmód, az erkölcsi és életviteli értékek formálása”. (Gulyás – Havas 2003)

Lényeges feladat, hogy a felnövekvő generációban kifejlődjön a környezet iránti gondoskodó, érdeklődő, érték-

ővő magatartás, fokozódjon a felelősségérzetük otthonuk, iskolájuk és tágabb közösségük iránt. (G. Schulz 1997) A környezeti nevelés kérdését nem lehet szeparáltan kezelni más nevelési területektől sem. Szervesen összekapcsolódik a „klasszikus” nevelési feladatokkal is, mint például az erkölcsi, értelmi, testi vagy esztétikai neveléssel. Egy-egy környezeti kérdés számos etikai, erkölcsi vonatkozású problémakört is felvet, továbbá a környezet állapota jelentős befolyással van egészségünkre. De gondolhatunk arra is, hogy a rendezett, gondozott, egészséges természeti és mesterséges környezet esztétikumra nevel, ízlésünket formálja. A környezeti nevelés jellegéből adódóan nem kizárólag egy tudományterülethez kapcsolódik, hanem átfogja a természet- és társadalomtudományok széles körét. Havas Péter úgy fogalmaz, hogy a környezeti nevelés „integráló szempont, amely tantárgyakat egybekapcsol a közös illetékesség, a szakmai – szaktárgyi kapcsolatok alapján. Rendező elv, amely különböző tanulói tevékenységeket segít megfelelő mintá-

zatokba elhelyezni, összhangba hozva az iskolai intézményes és nem intézményes nevelő hatásokat, továbbá az összehangolást segítő értelmezési keret, amelyben arányosan és harmonikusan elhelyezkedhetnek szakkörök és tantárgyi blokkok, közösségek tevékenysége és az intézményt körülvevő-fenntartó közösségek szempontjai, érdekei is egyeztethetők válhatnak.” (Havas P. 1994: 21)

A fellelhető szakirodalmak és a környezeti nevelés szakértőinek munkái (Havas P. 1994., Kovátsné Németh Mária 1996., 2010., Joy Palmer – Philip Neal 2000., Schróth Á. 2004.) alapján összefoglalható, hogy a környezeti nevelés egyszerre globális és lokális, a helyi környezeti gondok megláttatása révén a tágabb összefüggéseket feltérképezve mutatja meg a globális problémákat is. A környezeti nevelés társadalmi ügy. Egyik fő feladata segíteni a különböző társadalmi csoportok környezeti konfliktusainak kezelését.

A környezeti nevelés csak együttműködésben, egy hálózatban kezelhető probléma, az iskola, a család, az egész társadalom közös feladata, felelőssége. Jellemzője, hogy *rendszer szemléletre nevel*, megmutatva, hogy a különböző környezeti, társadalmi, és gazdasági jelenségek és problémák összefüggnek egymással.

Ebből adódik, hogy *teljes*, mintsem *részleges*, hiszen több műveltségi területre kiterjedő feladat. A környezeti nevelés mellett, hogy *holisztikus*, ugyanakkor *analitikus jellegű* is egyben, továbbá az *alternatív gondolkodást elősegítő* folyamat. Az élethosszig tartó folyamat során a fenntarthatóság elveit figyelembe véve koncentrálni a *jelen* problémáira és a *jövőre* egyaránt.

Lényeges vonása továbbá, hogy a *testi-lelki egészség*, a *viselkedés- és környezetkultúra* komplex tevékenységrendszerének segítségével kialakul az ember harmóniára való törekvése önmagával, a természeti és mesterséges környezettel, az embertársakkal való viszonyok során. (Kovátsné N. Mária 1997)

A környezeti nevelés eredményeként a kísérletező, kreatív, kommunikatív ember az, aki elérkezhet a környezettudatosabb, egészségtudatosabb élethez. (Pusztai Borbála 2002) Mind ezt messzemenően segíti a környezeti nevelés módszertanával, hiszen előtérbe helyezi a tanulási folyamatban

való aktív részvételt, a tanítási – tanulási technikák, oktatási módszerek gazdag tárházát kínálja, hangsúlyozva a gyakorlati tevékenységek és közvetlen tapasztalatok jelentőségét.

A környezeti nevelés jellegéből adódóan igényli a változatos, a témát több oldalról megközelítő oktatási módszerek, technikák alkalmazását. A környezeti nevelés korszerű elveinél fontos szempont az élményszerűség, a közvetlen érzékszervi tapasztalatszerzésen alapuló ismeretszerzés, a színesség, a játékoság, a megfelelő motivációs bázis biztosítása a tanulók számára, hiszen ez lehet a tanulás, az információfeldolgozás alapja, kiindulópontja. Lényeges a foglalkozások megtervezésénél a konkrét élettapasztalatok, élethelyzetek beépítése a tanórán/erdei iskolában feldolgozásra kerülő ismeretkörökbe, továbbá a környezettel kapcsolatos erkölcsi szituációk átélhetősége.

A módszertani tervezésnél figyelembe kell venni azt a gondolatot is, amit a XX. század elején vallottak. Csak azt tudjuk védeni, amit ismerünk, amihez élményünk kapcsolódik, amit megszeretünk. (Kovátsné-Németh Mária 2010: 31.) A magatartásformáláshoz, a környezeti attitűdök fejlesztéséhez szükségszerű mindezeket az elveket követnünk.

A szerepjátékok, a mozgásos, illetve zenei feladatok beiktatása életszerűvé és élményszerűbbé teszi a tanórákat, erdei iskolai foglalkozásokat. Mindezeket támogathatjuk sokféle forrás (irodalom, képzőművészet, zene) felhasználásával, a változatoság biztosításával.

Az esetelemzések, problémahelyzetek sokoldalú megközelítése fejleszti a tanulók reflektív, kritikai gondolkodását, érzékenységét a problémák iránt. Lényeges szempont a módszerek és tevékenységformák megtervezésénél annak ismerete, hogy milyen a tanulók érdeklődése, hogyan tudjuk azt felkelteni, hogyan tudjuk kutató, felfedező vágyukat kielégíteni. További szempont a tanulók öntevékenységére történő alapozás, mely integrált tudás közvetítésével kell, hogy megvalósuljon.

Környezeti nevelési játékok, feladatok

Érzékszervi tapasztalatszerzésen alapuló játékok

A környezeti nevelés fontos irányelve a „fejjelel, kézzel, szívvel” tanulás.

Az érzékszervi tapasztalatok megszerzése igazi élményt jelent a gyerekek számára, érzékenyíti őket a körülöttük lévő természeti környezetre. Megtanít koncentrálni, odafigyelni, kikapcsolni.

■ Az erdő illatai

Minden gyereknek osszunk ki egy kis fedeles dobozt. (Kindertojás-belső műanyag dobozkája vagy filmes dobozok...) A gyerekek egy meghatározott területen gyűjtsenek a dobozba erdei illatokat. Visszaérkezve álljanak körbe, mindenki adja tovább a dobozkáját, és szagolják meg a gyerekek sorban. Ilyenkor elcsodálkoznak, hogy milyen sokféle illatú növény van az erdőben. A beszélgetés során előkerülhetnek a gyógy- és fűszernövények, az állatok szaglása, tájékozódása.

■ Vakvezetés

A gyerekek párt választanak a játék során. Az egyiknek bekötjük a szemét. A párja, a látó, kiválaszt három különböző dolgot, amelyhez odavezeti bekötött szemű párját (száraz ág a földön, fatuskó, kődarab...). A rövidke séta után, amikor a párok visszatértek a kiindulási helyre, levéve a kendőt, meg kell keresni a kitapogított tárgyat. A bekötött szemű gyermek mondja el, hogy miről ismerte fel a tárgyat.

■ Százlábú

Ha az időjárás megengedi, a résztvevők húzzák le a cipőjüket és a zoknijukat. Bekötött szemmel, egymás után felsorakozva fogják meg egymás vállát, ők lesznek a százlábú hernyó. A vezetőnek a szeme nincs bekötve, hiszen a százlábúnak is elől van a szeme. Lassan elindulva, egymást fogva menjenek az erdőn, avaron, letaposott úton... Visszaérkezve a kiindulási helyre, a kendő levétele után kérdezzük meg, mit éreztek a lábuk alatt, hol vezetett az út, visszatálnának-e.

■ Hangtérkép

Az erdőt járva intsük csendre a gyerekeket. Kis területen ültessük le őket egyenként a fűbe, kőre, farönkre..., lehetőleg olyan távol, hogy ne zavarják egymást. Így mindenki el tud mélyedni a természetben. A papírlapjukra rajzoljanak egy kis embert, ami őket jelzi. Rajzolják le a lapra, honnan, milyen hangokat hallottak. 5-10 perc múlva mindenki jö-

jön vissza, és beszéljük meg közösen az élményeinket. Utána mindezt kifejezhetjük versben, rajzban stb.

■ Szerepjátékok

Alkossatok erdőt! Mindenki válasszon egy növény- vagy állatszerepet. Az erdő lakói beszélgessenek az emberről!

■ Táplálékhálózat vagy ÖKO-háló:

A játék célja az életközösség fogalmának szemléltetése, az erdő élőlényének kapcsolatrendszerének bemutatása. Minden gyermek a ruhájára csíptetve kap egy-egy növény- vagy állatkártyát. Fontos szempont a kártyák összeállításánál, hogy táplálkozási, fejlődési, életmódbeli, élőhely stb. szerinti kapcsolatban legyenek egymással. Álljanak körbe a csoport tagjai, és egy fonal gombolyag indul el körbe annak figyelembevételével, hogy ki kivel van kapcsolatban. Lényeges, hogy a gyerekek mindig indokolják meg a választásaikat. *Azért vagyok veled kapcsolatban, mert...* A fonalat meg kell fogni, és aki kapcsolatban van velünk, annak kell tovább adni a gombolyagot. A játék végére egy szövevényes háló alakul ki, mely szemlélteti az élővilág sokszínűségét, egyensúlyát, az élőlények közötti kapcsolatokat. Lezárásként különböző kártyákat helyezhetünk el sorban néhány szereplőn (pl. erdőtűz, vegyszerek, szélvihar). Akik kártyát kapnak, elengedik a fonalat. A játék vé-

gén így könnyen bemutatható, hogy mi történik abban az esetben, ha ez a kényes egyensúly felborul.

■ Alkotó játékok

Nagyon lényegesnek tartom a környezeti nevelés során a kreatív alkotó folyamatokat. Az ismeretanyag mellett az élményszerű alkotás mélyíti el a gyerekek tudását, alakít ki olyan érzelmi viszonyulásokat a természethez, mely az attitűdjeikben tartós változást eredményez. Néhány példa a teljesség igénye nélkül:

■ Adva van egy csupasz fatörzs. Egészítsd ki a lelkiállapotodnak megfelelően! Hasonlítsátok össze, ki mit rajzolt!

■ Találjatok ki dallamokat az egyes évszakokhoz, például a hóeséshez, napsütéshez, viharhoz!

■ Találjatok ki olyan mozdulatsort, amivel minden reggel köszöntenének a felkelő Napot!

■ Milyen természetes anyagokkal lehet zenélni? Zenéljetek a hangszereitekkel! (kövek, fadarabok, zizegő száraz növények, stb.)

■ Fejezzétek ki tánccal, mozgással a különböző természeti jelenségeket! (vihar, napfelkelte, szivárvány, szelő, stb.) Aláfestő zenét is keressetek hozzá!

■ Készítsük el a Természet Palettáját!

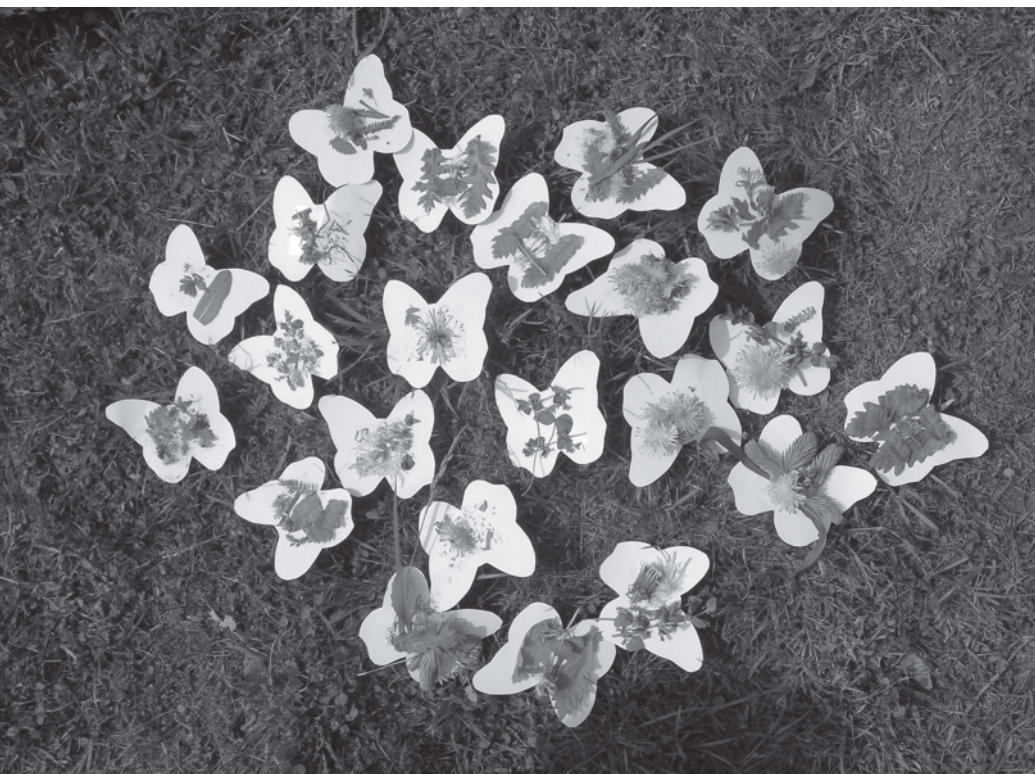
Többféle formát vághatunk ki, igazodva akár az évszakokhoz. Lehet tenyérnyi nagyságú festőpaletta, le-

vél, virág, madár, lepke stb. forma. A közepére egy kicsi ragasztócsíkot helyezünk el (kétoldalú ragasztó), és a gyerekek a tanulmányi séta vagy túra során töltik meg színekkel a palettát. Kicsi növényi részeket gyűjtünk, természetesen figyelve arra, hogy védett növény ne kerüljön a palettára. Gyönyörű alkotások készülhetnek, szemléltethetik egy-egy évszak színvilágát, sokszínűségét.

■ „Lapbook” készítése:

A mai digitális generáció különböző eszközök segítségével tájékozódik. Egy helyen képes számtalan dolgot megkeresni az adott témához kapcsolódóan. Ez az alkotó, kreatív játék ezt veszi alapul, de nem elektronikus formában, hanem a vizualitást mozgósítva. Egy nagy kartont kapnak a gyerekek behajtva, lehet akár használt dobozokat is szétszedni, és a pedagógus által megadott témához kapcsolódóan terveznek játékokat, feladatokat. A feladat kiválóan alkalmas egy téma több oldalról történő körüljárására, a tantárgyi koncentráció megvalósítására. Én leginkább az erdei iskola utolsó napján az ismeretek szintetizálása céljából alkalmazom. A gyerekek kapnak kisebb támpontokat, de az alap az ő kreativitásuk, ötleteik, terveik.

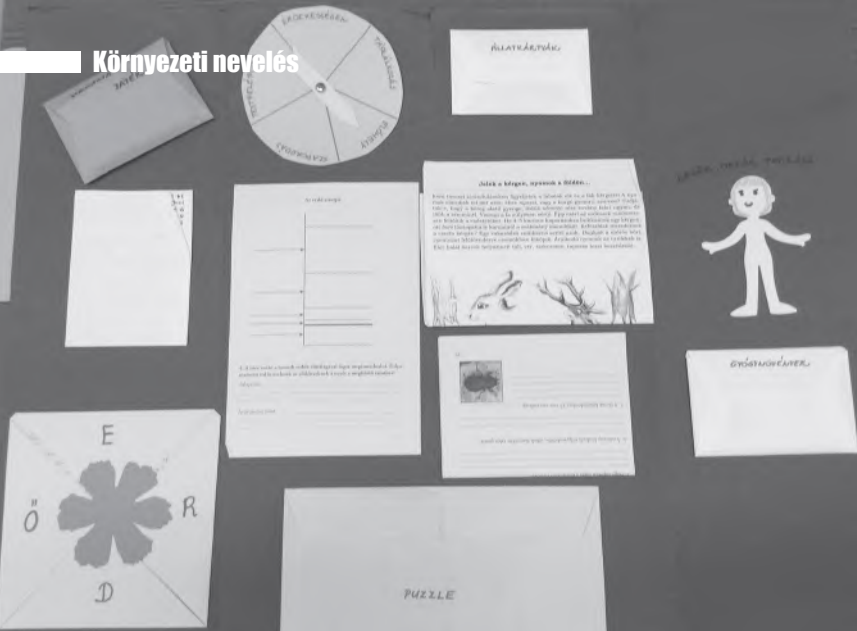
A kinyitható lapbook belsejébe kerülhetnek erdővel kapcsolatos dalok, versek, gyógynövények képei, leírások, kérdező orsó, találd ki játék,

A természet palettája

„Lapbook”

„Lapbook”

mini társasjáték az erdő élővilágához, memóriajáték, önálló alkotások, fogalmazások, általam kiosztott feladatlapok, stb.

A lapbookot ki lehet díszíteni, szépitni, és a tartalmát az iskolába való visszatérés után is lehet folyamatosan bővíteni. Tapasztalataim szerint a gyerekek nagyon szeretik ezt a játékos feladatot, fiúk, lányok egyaránt szívesen foglalkoznak vele. 2-3 óra úgy el telik, hogy észre sem vesszük, és nem fáradnak el a tanulók a munka során.

Fogalmazások készítése, irodalmi alkotások elemzése

- Szerkesszettek egy füzetet a következő címmel: a természetjárók jogai és kötelességei!
- Adjatok egy megszívlelendő jó tanácsot a szomszédotoknak a környezetvédelemmel kapcsolatban!
- Mit gondol a fa a favágóról? Írjatok erről néhány gondolatot!
- Készíts HAIKUT a természethez, erdőhöz kapcsolódóan!
- Az első sor 5 szótag – a hangról szól, a második sor 7 szótag – a tapintásról szól, a harmadik sor 5 szótag – az illatról szól.
- Meséld el, milyennek képzeled el álmaid kertjét! Hogyan óvnád benne a növényeket?
- Értelmezd az alábbi közmondásokat, szólásokat!

- Amilyen mértékkel te mérsz, olyannal kapod vissza.
- Amely fának árnyékában nyugszol, ne nyesegesd!
- Egyik kökény, másik galagonya.
- Ember hiba nélkül, fa csomó nélkül nincsen.
- Erdő nincsen zöld ág nélkül.

- Fűben, fában van orvosság.
- Ki a virágot szereti, rossz ember nem lehet.
- Nem látja a fától az erdőt.
- Nem minden gyümölcs jó, mely szépen piroslik.
- Egy fa nem erdő.
- Egy fecske nem csinál nyarat.
- Rossz fát tett a tűzre.
- Maga alatt vágja a fát.
- Kiugratta a nyulat a bokorból.
- Az agg fát árnyékáért becsüld.
- Jó fának is van rossz gyümölcse.

■ Hogyan fejezi ki, milyen eszközökkel ábrázolja az irodalom, képzőművészet, zene a természetet? Gyűjtsél példákat!

■ Ha fényképalbumot készítenél a természeti környezetről, amelyben élsz, milyen fotótémákat választanál?

A televízió, internet adta lehetőségek kihasználása

A környezeti nevelés során azokat a forrásokat sem hagyhatjuk ki, amik a z- és alfa-generáció életének szerves részét képezik.

■ Elemezzük a tévében látott reklámokat, majd készítsünk tudatos vásárló reklámot!

■ Tekintsünk meg kisfilmeket a különböző témákhoz kapcsolódóan, majd elemezzük, beszéljük meg.

Javasolt kisfilmek az alsó tagozatos korosztálynak:

■ A marha útja, REFLEX Környezetvédelmi Egyesület (<https://www.youtube.com/watch?v=GaoaPXNq9pU>)

■ Egy bolygón élünk? REFLEX Környezetvédelmi Egyesület (<https://www.youtube.com/watch?v=25CVWMN8Rag>)

■ A jövőnk múlhat rajta! Válasszunk magyar terméket!

(<https://www.youtube.com/watch?v=kI14ldKRnJQ>)

■ Hulladékból termék 2012 oktatófilm (https://www.youtube.com/watch?v=OhIveuPi_YQ)

A játékos feladatok forrásai:

■ Kéri Katalin-Ambrus Attila: Szárnyaljon a képzeleted! Feladatgyűjtemény, Calibra Kiadó Bp.,

■ Adorján Rita: Magonc Természetismereti játékok az erdőben, Mecseki Erdészeti Részvénytársaság, Pécs, 1998.

■ Erdő nincsen zöld ág nélkül, Szólások és közmondások, Társ Kiadó Sepsiszentgyörgy, 2012.

FELHASZNÁLT IRODALMAK:

■ Segédlet az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez, Oktatási Minisztérium Bp., 2004. 10. oldal

■ Nemzeti Környezeti Nevelési Stratégia, Környezeti Nevelési Egyesület 1998., 2003., 2005. 13. oldal

■ A környezeti nevelés és története, In.: Környezeti nevelés a középiskolában (szerk.: Schróth Ágnes), Trefort Kiadó, Bp., 2004. 16. oldal

■ Gulyás Pálné – Havas Péter: Értékek és alapelvek a környezeti nevelésben, www.korlanc.ngo.hu/cikk9.htm 2003. 10. 30.

■ Georg Schulz: Umweltherziehung in der Schule, In.: Erdőpedagógia (szerk.: Kovátsné N. Mária), Győr, 1997. 206. oldal

■ Havas Péter: Értékek és követelmények a környezeti nevelésben, In.: KÖRLÁNC Kalauz szerk. Havas Péter, Aqua Kiadó Bp. 1994., 21. oldal

■ Havas Péter: A környezeti neveléstől a fenntarthatóság pedagógiájáig, www.korlanc.ngo.hu/cikk8.htm, 2003.10. 30.

■ Kovátsné Németh Mária: Környezeti nevelés-életmód, In.: Erdőpedagógia (szerk.: Kovátsné Németh Mária), Győr, ACSJTF 9.o.

■ Pusztai Borbála: A szeretetközösségben megadható a nevelés In.: Hírlevél, Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programiroda – Professzorok Háza, 2002. december 4-5. oldal

■ Kováts-Németh Mária: Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig, Comenius Kft. Pécs 2010. 31. oldal